



# نقش ترویج و مشارکت مردمی در مدیریت حوزه‌های آبخیز

مهندس مصطفی بهبهانی



مشارکت مردم در امر آبخیزداری بتدریج توسط مسئولان و کارشناسان به عنوان وسیله‌ای جهت ارزشمند شدن طرحها و پروژه‌ها، مؤثر و مورد قبول واقع شده است، اگر چه این مهم هنوز برای اهالی منطقه و افراد محلی و بومی که درگیر مراحل طرح و برنامه‌ریزی یک پروژه نشده‌اند به شکل معمول و مسلم درنیامده است.

قبل از آمادگی برای طرح‌ریزی هر پروژه‌ای در زمینه احیا و توسعه مورد نظر مسئولان آبخیزداری، باید توجه شود که این طرح و پروژه در جهت پیشرفت کشاورزی، مرتعداری، دامداری، اشتغال و در نهایت ازدیاد منافع و درآمد اهالی بالادست حوزه آبخیز باشد. البته در شرایط فعلی موانعی در این زمینه وجود دارد که مهمترین آنها شامل عدم تمرکز فعالیت‌های آموزشی و ترویجی بخش دولتی، نبود ارتباط مستمر روستایی با تشکیلات یا ضعیف و نامناسب بودن این ارتباط است. مرکزیت بخشیدن به نهادهای دولتی و تشکیلات روستایی باثبات و نیز کنترل منابع توسط بخش دولتی و مردم بومی و همچنین چگونگی ترویج آبخیزداری باید مورد توجه قرار گیرد. توجه به این امر، موضوعی است که در این مقاله به آن پرداخته شده است. ناگفته نماند آنچه در این رهگذر می‌تواند افق روشنی داشته باشد، مسئله انتخاب شوراهای اسلامی روستایی است که باید به دور از هر گونه اعمال نظر انجام گیرد. در حقیقت شوراها پل ارتباطی بین مردم روستا و بخش دولتی می‌باشند، لذا همواره باید بتوانند در بهسازی روستا و احیا و توسعه حوزه‌های آبخیز نقش مؤثری داشته باشند، مشروط بر اینکه پس از انتخابات، شوراها به حال خود رها نشوند و به همین اندازه که در انتخاب آنها تبلیغ و ترویج می‌شود، در هدایت و بها دادن به آن پس از انتخابات نیز حساسیت نشان داده شود و از آن به عنوان یک فرهنگ ارزشی در جامعه یاد شود. این مهم هرگز بدون

کاهش قدرت دیوان سالاری بخش دولتی و دادن اختیار واقعی به شوراهای روستایی تحقق نمی‌یابد.

### برنامه ریزی متمرکز آبخیزداری

اکثر برنامه‌ریزان آبخیزداری به این امر واقف‌اند که نیاز به برنامه‌ریزی دقیق و سریع در اراضی بالادست حوزه آبخیز امری اجتناب ناپذیر است و تهیه و تنظیم هر نوع برنامه برای آبخیزداری در اولویت خاص قرار دارد و باید در تمام مراحل برنامه‌ریزی مسئولان و خبرگان محلی و بومی که در نهایت درگیر طرح قرار خواهند گرفت، دخالت داده شوند. و برای حفظ حوزه‌های آبخیز، سدهای هیدروالکتریک تأمین آب شهری، طرحهای آبیاری اراضی کشاورزی و توسعه اراضی جنگلی و پارک سازی باید به صورت یک ارزش ملی مورد توجه قرار گیرد، در حالی که متأسفانه مشاهده می‌شود بخشی از مردم منطقه بالادست ساکن حوزه آبخیز که منافع در بخش پایین دست ندارند، مقادیر عظیمی از منابع خود را برای حفظ تأسیسات و موارد اشاره شده در اراضی پایین دست صرف می‌نمایند، لذا طرح استفاده از زمین یا ایجاد هر گونه تحول در این زمینه بدون مشورت و همکاری استفاده کنندگان از اراضی امری مشکل و بدون تأثیر است و همچنین ایجاد هر گونه تغییر در استفاده از زمین غیرممکن می‌باشد، مگر اینکه استفاده کنندگان از اراضی، شاهد منافع خود یا خانواده‌شان در آن باشند و از این رهگذر به آنها توشه‌ای برسد.

### چگونگی ترویج حفاظت از اراضی آبخیز

در پیشبرد و موفقیت مدیریت آبخیز عوامل گوناگونی دخالت دارند، اما اینکه کدام یک از این عوامل می‌توانند انگیزه‌های لازم را جهت جلب حمایت و مشارکت ساکنان منطقه برای شرکت در این برنامه‌ها فراهم سازند، مسئله مهمی است که جهت تحقق آن عوامل

زیر بررسی شده و به آن پرداخته می‌شود.

- \* ارتباط با افراد معتمد و مؤثر
- \* سیستم اطلاع رسانی و دریافت اطلاعات
- \* ترویج و آموزش
- \* ایجاد انگیزه و برآورد توقعات
- \* پشتیبانی و حمایت مالی و فنی
- \* سازماندهی و تشکیلات

### ارتباط با افراد معتمد و مؤثر

نحوه و ایجاد ارتباط به معنی انتخاب صحیح افراد برای گفت و شنود متقابل، مانند گفت و شنودی است که باید با معتمدان و افسراد محلی صورت بگیرد. معمولاً ریش‌سفیدان و معتمدان محلی به طور چشمگیری مورد احترام و پذیرش جامعه خود بوده و قادرند به گونه‌ای مطلوب مردم را راضی به انجام تفکرات جدید و صحیح و نیز تشویق و ترغیب برای انجام آن نمایند.

تشکیلات محلی مانند شوراهای کشاورزان، تعاونیهای کشاورزی، گروهها و انجمنهای اسلامی و مذهبی و افراد متدین و وارسته و صاحب نظر در این باره می‌توانند نقش فعالی داشته باشند و بالاخره زنان روستایی نیز مشتاق پذیرش ایده‌های جدید هستند. مهمترین مسئله در این مورد این است که این گروهها و افراد، نیازهای واقعی جامعه و محل خود را می‌شناسند، لذا بهره‌گیری از آگاهیهای آنان برای یک برنامه‌ریز موفق، جنبه حیاتی دارد و یافته‌های کسب شده از افراد معتمد تضمین کننده موفقیت در برنامه‌های آبخیزداری است.

### سیستم اطلاع رسانی دوطرفه

روش اطلاع رسانی دوطرفه به معنی یاد دادن و یادگرفتن و آموختن است. یادگرفتن اینکه چگونه افراد را می‌توان جهت جذب تفکر ایده‌های جدید ترغیب نمود. این امر مستلزم آن است که شنونده دقیق و زیرکی باشیم. حضور در جلسات و توجه با دقت به آرا و عقاید افراد شرکت کننده و ثبت موارد و مشکلاتی که از سوی آنان مطرح می‌گردد و

حتی کسب اطلاعات روشن به وسیله کاربرد پرسشنامه ساده و بسته می‌تواند راهگشا باشد. ضمناً پیش از آنکه راه‌حلهای مسئله و موضوع خاصی آموزش داده شود، باید مسائل و نیازهای مردم آن‌گونه که خودشان می‌بینند، شناسایی شده و مورد توجه قرار گیرد.

### ترویج و آموزش

"ترویج" ایده جدیدی است که با باورآیندن و متقاعد ساختن طرف مقابل به ثمر می‌رسد و این امر به وضوح هنری توأم با علم است و برای تحقق آن باید به دنبال افراد علاقه‌مند و مشتاقی بود که ارائه فکر جدید موجب حل مشکل آنان می‌شود. شایان ذکر است همواره برنامه ترویجی مستلزم ارائه یک تجربه نمایشی قابل رؤیت می‌باشد. برای مثال انتخاب یک زمین به صورت نمونه در اراضی شیبدار و شخم بر خلاف جهت شیب، سرانجام مقایسه محصول آن با محصول اراضی که در جهت شیب شخم زده شده است. یا تراس بندی و سکو بندی اراضی شیبدار و کشت در روی تراسها و مقایسه محصول آن با اراضی تراس بندی نشده مشابه و ... می‌تواند تأثیر فراوانی در افراد بگذارد و اساساً تأمین منافع کوتاه مدت، انگیزه و عامل خوب و مثبتی است که موجب موفقیت می‌شود. استفاده از وسایل ترویجی و کمک آموزشی نیز در پاره‌ای از مواقع بسیار مؤثر می‌باشد. انتخاب گروههای مختلف سنی نظیر کودکان، نوجوانان و افراد مسن یا خانمهای روستایی و آموزش آنها بر اساس نیاز، شرایط سنی و وضعیت جسمانی آنان و همچنین گفت و شنودهای جمعی، شرکت در مدارس روستایی و برگزاری کلاسهای کوتاه مدت می‌تواند تکیه‌گاهی مناسب جهت جلب اعتماد روستاییان باشد. لازم به یادآوری است که هرگز نباید تصور کرد که حل مسائل بزرگی مانند مدیریت آبخیز و کنترل فرسایش خاک به سادگی میسر نیست، بلکه راه‌حل و قدم اول، جلب مشارکت مردم است و مروج خوب

زمانی که به روستایی قول داده می‌شود حتماً باید به آن عمل شود. عمل به قول و تعهدی که به مردم روستا داده می‌شود بمراتب بهتر از کمکهای دولتی، حتی کمکهایی که در برنامه‌ها و پروژه‌ها گنجانیده می‌شود، در آنها ایجاد انگیزه می‌کند.

هرگز نباید تصور کرد که حل مسائل بزرگی مانند مدیریت آبخیز و کنترل فرسایش خاک بسادگی میسر نیست، بلکه راه‌حل و قدم اول، جلب مشارکت مردم است و مروج خوب کسی است که بتواند اهداف خود را با اهداف دیدگاههای مردم پیوند داده و از درون آن، دیدگاه و تفکر جدیدی استخراج نماید.

تشریح منافع بلندمدت برای روستاییان، دامداران و مردم ساکن حوزه آبخیز مشروط بر اینکه منافع آن برای آنها ملموس باشد، بسیار اهمیت دارد و حل بسیاری از مشکلات آنان در گرو تأمین منافع کوتاه‌مدت می‌باشد که از طریق انجام سایر کارهای جنبی و سودآور، ممکن است.

کسی است که بتواند اهداف خود را با اهداف و دیدگاههای مردم پیوند داده و از درون آن، دیدگاه و تفکر جدیدی استخراج نماید.

### ایجاد انگیزه و برآورد توقعات

ایجاد انگیزه مشارکت در مردم حوزه آبخیز یکی از عوامل مهم موفقیت در برنامه‌های آبخیزداری و حفاظت خاک است. به طور یقین، تأمین منافع کوتاه مدت نیز می‌تواند عامل مهمی برای برانگیختن انگیزه‌های مردم باشد. برای مثال مشارکت در احداث یک بند خاکی از نظر مسائل مادی و کار فیزیکی و جمع‌آوری آبهای سطحی در پشت مخزن سد خاکی می‌تواند انگیزه‌ای باشد که موجبات همکاری مردم در احیا و استفاده مؤثر در اراضی بالادست را فراهم آورد. مسئله مهمی که تذکر آن ضروری است، این است که آیا مردم محل قادرند در مورد منافع بلندمدت هم سرمایه‌گذاری کنند؟ آیا این کار برای آنها ایجاد انگیزه می‌کند؟

همواره این سوال مطرح است که آیا اصلاح مسیر آبراهه‌ها، احداث سیل بند، احیای مراتع فرسوده و ... برای مردم حوزه آبخیز نیز مفهوم و معنا دارد؟ تشریح منافع بلندمدت برای روستاییان، دامداران و مردم ساکن حوزه آبخیز مشروط بر اینکه منافع آن برای آنها ملموس باشد، بسیار اهمیت دارد و حل بسیاری از مشکلات آنان در گرو تأمین منافع کوتاه مدت می‌باشد که از طریق انجام سایر کارهای جنبی و سودآور ممکن است. برای مثال تأمین نهاده‌های کشاورزی در یک منطقه، تأمین نهال و بذر مرغوب، سکوبندی و تراس بندی اراضی شیبدار، ایجاد شغل‌های جدید مانند توسعه صنایع دستی، مرغداری نیمه صنعتی، زنبورداری و پرورش ماهی و ... در حوزه‌های آبخیز می‌تواند به حل مشکلات و تأمین منافع بلندمدت ساکنین آبخیز کمک کند.

### حمایت و پشتیبانی فنی و مادی

پشتیبانی، حمایت و کمکهای مؤثر به



شرطی که حساب شده و قابل توجه باشد، از جمله مواردی است که امکان مشارکت مردم را در برنامه‌های جدید میسر می‌سازد. لذا مردم ساکن حوزه آبخیز باید تفهیم شوند که این کمکها برای همیشه ادامه نخواهد داشت و تنها برای زمانی است که توسط آن بتوان فرصت لازم را برای تأمین منافع بلندمدت ... که به آن اشاره شد - فراهم آورد و زمینه را برای تغییر و اصلاح آماده کرد. حمایت و پشتیبانی از پروژه‌های آبخیزداری راههای مختلفی دارد، که در اختیار گذاردن وامهای کوچک، مشارکت دولت در هزینه‌ها، پرداخت یارانه، تأمین نهاده‌های کشاورزی، تأمین نهال و ... از جمله این حمایتهاست که می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. البته این نوع حمایتها و پشتیبانها حتماً باید با کمک و همفکری افراد معتمد روستا صورت بگیرد و از نظر و دیدگاه آنها که به طور سنتی مدیریت امور را در روستا به عهده دارند استفاده شود. برای مثال چنانچه قرار است به عنوان پشتیبانی و کمک، بین روستاییان بذر یونجه دیم تقسیم شود، هیچ کس بهتر از "جوقباشی" در بعضی از روستاهای استان زنجان یا "داروغه" در استان خراسان و ... (یا هر محل با نام و سنت خود) نیست، زیرا مسئولان عرفی روستاها به خوبی واقف‌اند که کدام روستایی زمین دیمکاری دارد یا ندارد، تا با توجه به این مورد، به افرادی بذر یونجه دیم داده شود که زمین قابل کشت داشته باشند تا این کمکها موجب مشکلات دیگری نشود، به گونه‌ای که اثرات سوء آن بیشتر از منافع آن باشد.

با توجه به این مسئله، افراد معتمد محلی شناخت بهتری از وضعیت یکدیگر دارند و واگذار نمودن این قبیل امور به آنها از ارکان مهم به شمار می‌آید.

### سازماندهی و ایجاد تشکیلات مؤثر

به منظور بهره‌گیری از ترکیب نظامهای سنتی و روشهای نوین علمی توجه به

وضعیت ساختار و تشکیلات روستا اهمیت فراوانی دارد. مطالعات انجام شده مؤید این است که سازمانها و تشکیلات خودجوش و مردمی در گذشته، در روستاهای ایران وجود داشته‌اند. این سازمانها و تشکیلات، اداره نظامهای آبیاری، نظامهای تولید گروهی کشاورزی و نظامهای سنتی دامداری را با توجه به نوع کار، میزان همکاری، ساختار گروهها، همکاری درون گروهی و ... مدیریت می‌کرده‌اند. در شرایط کنونی نیز جهت استفاده بهینه از روشهای نوین و حفظ منافع گروههای روستایی، به شکل، سازماندهی و تقویت تشکیلات نامبرده در روستا نیاز است و این نیازمندی امری بدیهی است. برای مثال جهت تهیه نهال و بذر یا فروش محصول، سازماندهی تعاونی لازم و ضروری است. در مجموع "سازماندهی" می‌تواند تشکیلات محلی سنتی را تقویت کرده یا آن را به وجود آورد، به گونه‌ای که همیشه مورد مشاوره کارشناسان قرارگیرد و عامل و بازوی برنامه‌ریزی و تهیه برنامه به شمار رود و از مرحله اول، یعنی شناسایی مسائل و مشکلات روستا و تعیین اولویتها تا در نهایت همکاری در اجرای پروژه‌هایی که تهیه و تعیین می‌شود مورد توجه قرار گیرد. همان طوری که اشاره شد جلب مشارکت مردم از مرحله شناسایی تا تشخیص اولویتها و اجرای

پروژه‌ها اهمیت ویژه‌ای در میزان موفقیت دارد. آخرین نکته این است که میزان صداقت و تعهد کارشناسان و توجه آنها به جامعه روستایی و وفاداری آنان به قول خود عامل مهمی در ایجاد انگیزه است. زمانی که به روستایی قولی داده می‌شود، حتماً باید به آن عمل شود. عمل به قول و تعهدی که به مردم روستا داده می‌شود، به مراتب بهتر از کمکهای دولتی، حتی کمکهایی که در برنامه‌ها و پروژه‌ها گنجانیده می‌شود، در آنها ایجاد انگیزه می‌کند و اگر بموقع به آن تعهد عمل نشود، به گونه‌ای که مثلاً وجه یا هر نوع کمک دیگر دولت، زمانی تأمین شود (با توجه به فطرت کار آبخیزداری) که سوددهی و اثر انگیزه‌ای خود را از دست داده باشد، اعتماد و اعتقاد روستاییان به مسئولیت خود کم شده و این امر موجب می‌شود تا آنها در برنامه‌های آبخیزداری مشارکت نکنند.

### منابع و ماخذ:

- 1- "The extension agent" Food and agriculture organization of the united nations, Rome, Italy.
- 2- "Integrated watershed management", Food and agriculture organization of the united nations, Rome, Italy.